

УДК 32:008

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК МОРАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Станіслав Шендрик

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 96-41-47*

Сучасна політична культура виходить з принципу толерантності як одного з основних моральних чинників, значення якого зростає в контексті нових ідей, зокрема "комунікативної етики". Об'єктом аналізу статті є толерантність в межах сучасної етики.
Ключові слова: політична культура, толерантність, "комунікативна етика".

Сучасна політична філософія з новою енергією звертається до етичної проблематики, без якої неможливо дошукатися сенсу людського існування, визначити нові обрії політичної діяльності. Жаклін Рюс, авторка відомого твору "Поступ сучасних ідей", в якому подана всеохоплююча панорама сучасної науки й культури, зазначила з цього приводу: "Ще вчора нехтувана, сьогодні етика переоуває в центрі досліджень та розвідок. Коли помирають утопії, коли зникає віра в нічим необмежений поступ людства, то чи не слід пошукати нових шляхів для мудрості?" [1; с.528]. Тісно пов'язані між собою ще з аристотелівських часів, етика й політологія перебувають зараз у стані бурхливого піднесення. Етико-політичне теоретизування властиве будь-якому аналізу сучасного суспільства.

В етиці сучасній є чимало альтернативних концепцій, які морально обґрунтовують нові політичні ідеї. Широкий діапазон етичних орієнтирів, на думку вчених, може замінити утопії про світ, де нібито може панувати чиста справедливість, свобода, рівність. Делез і Мізраї пропонують, наприклад, етику щастя й радості, Левінас заворює покликом трансцендентності та безконечності, Йонас розвиває етику відповідальності, пропонуючи мораль для технологічної доби, Габермаса й Аппеля надихає етичний дискурс, зумовлений ідеями комунікації.

Саме "комунікативна етика" має особливе значення для формування нової політичної культури у постсоціалістичному та пострадянському просторі, адже вона спрямована на "універсальне падіння перегородок", подолання відчуження, яке притаманне буттю людини у тоталітарному суспільстві. Зокрема в контексті ідей комунікації чіткіше висвітлюється принцип толерантності як потужне моральне знаряддя для наведення мостів між людиною та державою.

Актуальність проблеми толерантності не потребує особливих доказів. Енергія злоби та ненависті до усього несхожого, до людей, які спілкуються іншою мовою, сповідують іншу релігію, дотримуються іншої системи цінностей, вирвалася назовні

поглиблюючи економічні, соціальні та психологічні проблеми. Нетерпимість буває не лише на пострадянському просторі, але й в усьому світі. Локальні війни, терористичні акти, переслідування національних меншин, проблеми біженців – ось наслідки дії цієї руйнівної сили. В Україні нетерпимість виявляється передусім у боротьбі різних кланів за політичну владу і пов'язані з нею економічні привілеї. Прикладом може бути ситуація у ЗМІ, які отримали назву “четвертої влади”. Саме із незалежними від цензурних шор засобами масової інформації ще на зорі горбачовської перебудови пов'язувалися надії на інтенсивну демократизацію країни, формування громадянського суспільства. Сьогодні не лише журналісти й політологи визнають, що практично усі наші ЗМІ відстоюють, на жаль, інтереси певних груп, які володіють капіталом і владою. Розмови про істину, совість, справедливість, порядність тощо у цьому середовищі видаються чимось сміховинним і непотрібним. До того ж, подібні ситуації сприяють формуванню у масовій свідомості стереотипів морального нігілізму. Однак зрозуміло, що без терпимості, толерантності не лише здійснити мрію про громадянське суспільство, а й вижити у сучасному світі неможливо.

Терпимість сьогодні є не лише абстрактним філософським ідеалом та етичним принципом, то умова виживання. Якщо не культивувати толерантність, залишається лише взаємне знищення.

Однак проблема толерантності складніша, аніж видається на перший погляд. Зупинимося на деяких практичних труднощах, які заважають укоріненню взаємотерпимості в масовій свідомості.

Толерантність передбачає наявність у суспільстві деяких установок, які стосуються розуміння людини та людяності. Зокрема, це установка на незалежність, автономність індивіда, його особисту відповідальність за свої переконання та вчинки, неприпустимість силового нав'язування будь-яких ідей, якими б позитивними та корисними вони не були. Толерантність передбачає також розуміння відносності багатьох наших переконань та суджень, усвідомлення неможливості їхнього універсального обґрунтування. Саме такі установки є незвичними для людей, які сформувалися в умовах тоталітаризму. Одностайність, незалежно від того, як розуміють її у конфесійному, етнонаціональному чи ідеологічному сенсі, сприймається багатьма нашими співвітчизниками, зокрема політиками, публіцистами, науковцями, як щось краще від толерантності та плюралізму. Вважають інколи, що толерантність і плюралізм є виявом моральної і політичної слабкості, відсутністю впевненості та стійких переконань. Масова свідомість віддає перевагу авторитаризму та патерналізму, які несумісні з ідеєю толерантності.

Якщо ми визнаємо, що ця ідея сьогодні має вагомий практичний сенс, то питання про створення практичних передумов (соціальних, культурних, психологічних тощо) для її культивування заслуговує спеціального дослідження. Зокрема актуалізується питання про можливі способи тлумачення самого поняття толерантності.

На думку академіка В.Лекторського, можна виділити принаймні чотири концепції толерантності [2; с.48]. Для першої, репрезентованої вченнями Бейля, Локка, класичною ліберальною традицією, притаманне визнання основних моральних норм, основних правил політичного співжиття, які можуть бути переконливими та прийнятними для усіх. Однак люди сповідують не лише доведені практикою переконання, але й уявні думки, істинність яких ніколи не може бути доведена. Йдеться передусім про релігійні віровчення, метафізичні погляди, етнічні вірування тощо. Саме в подібних випадках, які не відносяться до царини об'єктивної істини,

основних моральних, правових, політичних норм, толерантність виявляє себе як індеферентність. Державні установи, громадська думка можуть бути байдужими до різноманітних поглядів та практик, які є неважливими на тлі основних проблем, з якими має справу суспільство. В такий спосіб створюється простір необхідної свободи в діяльності індивідів та спільнот. Різні соціальні, культурні, етнічні угруповання можуть культивувати свої звичаї, мову, церкви, школи, культурно-освітні заклади тощо. Саме таке тлумачення толерантності є найпоширенішим.

Друге розуміння толерантності пов'язане із поглядом на неї як на повагу до іншого суб'єкта, якого разом з тим не можна зрозуміти і з яким не можна взаємодіяти через несумісність поглядів. Таке тлумачення спирається на сучасні культурно-антропологічні дослідження, новітні філософські концепції, згідно з якими усі культури рівноправні, але водночас несумісні. Не існує жодної привілейованої системи поглядів та цінностей. Будучи рівноцінними, різні культурні парадигми заслуговують на повагу, але не можуть взаємодіяти одна з одною. Можна переходити з одного культурного світу в інший, засвоюючи його систему цінностей, "переключаючи гештальт" у процесі сприйняття, за Т.Куном, але неможливо жити водночас у двох різних світах.

Таке розуміння толерантності наражається на критику. По-перше, між різними системами цінностей завжди існувала реальна взаємодія, діалог культур, під час якого так чи інакше відбувалось змагання. Культури намагаються довести свою спроможність розв'язувати різноманітні екологічні, технічні, соціальні, інтелектуальні проблеми, з якими зіткнулося сучасне людство.

По-друге, система цінностей, інтеріоризована суб'єктом, вже за фактом інтеріоризації не може бути рівноправною з іншими. Адже суб'єкт дотримується певної системи поглядів, норм, цінностей тому, що він дивиться на неї як на найефективнішу для розв'язання відповідних завдань. Таким чином, цінності культури, з якою ідентифікує себе суб'єкт, завжди будуть привілейованими, мірилом для оцінки і критики інших культурних парадигм. Завжди можна довести неспроможність інших поглядів.

Усвідомлення того, що інша людина так само, як і я, має право не приймати мої погляди, є вільною у виборі цінностей і норм, змушує мене зважати на погляди, неспроможність яких я розумію та можу довести. У такому випадку толерантність є поблажливою до слабкості інших з деякою повагою до здійсненого ними права вибору.

Нарешті, четверте розуміння толерантності. Воно пов'язане із визнанням того, що в процесі змагання та діалогу кожна культура намагається врахувати досвід інших. Тим самим розширюючи власні обрії. Це факт історії культури. Найцікавіші філософські ідеї, наукові концепції висувались завжди при зіткненні й критиці різних культурних та інтелектуальних парадигм. Діалогічна природа людської свідомості та самосвідомості, за М.Бахтіним, передбачає відкритість людини людині, культурі культури.

Справді як моральне у такому випадку виступає ставлення до іншої людини як до самого себе, а до себе – з позиції іншої. Мораль перетворюється з жорсткої системи зовнішніх приписів на вміння та здатність співпереживати чужі проблеми та чужий біль, як спосіб ствердження буття іншої людини, включення іншого буття у своє власне, а власного – в інше.

Такий діалог на рівні "глибинного спілкування" [3; с.103] передбачає, що людині не можна нав'язувати свої власні уявлення про те, що є добрим, а що поганим, не

можна уподібнювати людину бездушній речі, об'єкту експериментування та маніпулювання, поведінку якого нібито можна легко передбачити.

У контексті вказаних принципів стає зрозумілою необхідність бачити в іншій системі цінностей, в іншій позиції, в чужій культурі не те, що є ворожим власній позиції, а те, що може допомогти у вирішенні власних проблем, які водночас є не лише власними, а й проблемами інших людей та інших культур. Під час такого діалогу не лише окремі люди, але й культури можуть змінювати свою ідентичність.

На тлі небезпеки "зіткнення цивілізацій" (Гантінгтон), толерантність як вміння взаємодіяти з відмінними позиціями, серйозним ставленням до них, прагнення зрозуміти та прийняти аргументи опонента, являє собою практичний принцип сучасної політики, що знайшло своє відображення у нових етичних концепціях К.-О. Апеля та Ю.Габермаса, пов'язаних з проблемою мовлення та комунікації.

Німецький філософ Карл Отто Апфель працею "Етика в добу науки" (1987) розпочав дискусію про "етику дискурсу". Він зазначав, що людська спільнота, яка вдається до аргументованої мови, з необхідністю підкоряється певним етичним нормам. Логіка, наука, різноманітні інтелектуальні конструкції, зокрема в політиці, апелюють до сукупності осіб, до інтерсуб'єктивної згоди, а отже, й до категоричного імперативу, який є обрієм будь-якої наукової, аргументованої мови. Спільне розуміння висловлювань передбачає певну етику, а отже вимогу "ти повинен". Консенсус можливий тільки тому, що суб'єкти, які спілкуються, ототожнюють себе з елементами етичного універсуму.

Комунікативна діяльність, за Габермасом, яка пов'язана з раціональною аргументацією та нормативністю, таким чином означає панування етичних або моральних критеріїв. В аргументованій розмові, а саме таким має бути окультурнений політичний дискурс, завжди постулюється відповідальність, повага до іншого тощо. Водночас передбачається усвідомлення власного суверенітету, самоповага, прагнення до реалізації особистої мети та власних потреб. Такий дискурс відбувається з огляду на універсальні норми, передбачені сучасною гуманістичною культурою. Ось що пише Ю.Габермас у праці "Від Етики до дискусії" зазначає: "Поміщений під егідою комунікаційних допущень дискусії, яка включає в себе вільних і рівних партнерів, що не знають обмежень, принцип універсалізації вимагає, щоб кожен з учасників ставив себе на місце всіх інших; водночас кожен має зберегти можливість з'ясувати, чи він на основі взаємної критики, що стосується адекватності перспектив і тлумачення потреб, захоче у перспективі, яка кожного разу буде його власною, визнати ту чи ту суперечливу норму за універсальний закон" [1; с.558].

Отже, з позиції сучасної "комунікативної етики", належний рівень політичної культури передбачає не накидання всім максими, яку суб'єкт політичного дискурсу прагне зробити універсальним законом, а вміння запропонувати її іншим суб'єктам для перевірки в процесі дискусій її претензій на універсальність. Йдеться про справжнє політичне мистецтво, яке передбачає не лише високе інтелектуальне напруження, але й активізацію моральної свідомості, зокрема почуття толерантності. Толерантність виявляється у погляді на інших суб'єктів комунікації як на суверенних партнерів, чия думка лише сприятиме виробленню належної універсальної норми. З іншого боку, надаючи процесові аргументації колективного характеру, ми сприятимемо формуванню громадянського суспільства, в якому політичний діяч стверджує себе не всупереч, не за рахунок інших, а разом з іншими та для них.

Всюдисущість етики та моралі сьогодні виявляє кризу, яка охопила світ, агонію ідеологій, які ще учора вважалися беззаперечними й непорушними. "Були колись

великі принципи: свобода громадян, реалізація Духу, безкласове суспільство. Новітня доба зверталася до них, щоб легітимізувати або піддати критиці якісь свої знання та дії. Постновітня людина в усе це не вірить”, – зазначав Ж.-Ф.Ліотар [1; с.529].

Сучасний світ знову шукає зерна мудрості, нові основи й норми. Цей етичний пошук спрямовує нас у сферу політики, сферу управління людською свідомістю, адже без політики етика залишається практично беззброєю, так само як політика без етики втрачає свою душу та сенс.

1. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей. – К., 1998. – 669 с.
2. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме// Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-55.
3. Батищев Г.С. Найти и обрести себя. Особенности культуры глубинного общения// Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С.103-130.

TOLERANCE AS MORAL FACTOR OF FORMING A NEW POLITICAL CULTURE

Stanislav SHENDRYK

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universitetska, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 96-41-47*

Modern political culture presupposes the implementation of new ethic ideas among which the concept of “communicative ethics” deserves the greatest attention. It presupposes the enhancing of the role of the tolerance principle. The object of the analysis in the article is the main approaches to the notion of tolerance in modern ethics.

Key words: political culture, tolerance, “communicative ethics”.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2002*